

MOLNÁR ANGELIKA

A Tolsztoj-szövegek sajátos természete fordítói szemmel

A Tolsztoj-fordítások problematikája az orosz és a magyar nyelv
különbségei alapján

Jelen tanulmányban Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828-1910) *A kaukázusi fogoly* (1872), *Bál után* (1911), *Szevasztopoli elbeszélések* (1855), *Orosz olvasókönyv(ek)* (1879), *Háború és béke* (1867), valamint *Anna Karenyina* (1878) című művei új, magyar nyelvű átültetéseinek és kommentárjainak nyelvi-kulturális aspektusait, értelmezési és szerkesztési problémáit tárgyalom. Ezek az irodalmi szövegek mind tartalmi-kontextuális, mind pedig fordítástechnikai szempontból rokon vonásokat mutatnak fel, ezért összefüggő egésznek tekinthetők.

A korábbi évtizedekben a műfordításoknak is jelentős lendületet adott a magyar-orosz kulturális kapcsolatok intenzívebbé válása. Noha úgy tűnhet, hogy ellentétben a kortárs orosz irodalommal, hazánkban a klasszikus művek iránti kereslet megcsappant, az elmúlt időszakban számos 19. századi irodalmi alkotást fordítottak újra és publikáltak nagy sikerrel. Ennek magyarázata a megváltozott befogadói környezetben és az ebből fakadó más esztétikai hatásgyakorlásban, valamint a nemzeti kultúrák ismételt fókuszba kerülésében rejlik. A korábbi fordítók gazdag szókincsük birtokában többnyire pontosan és találóan, olykor lenyűgöző stílusbravúrral magyarították ezeket a műveket, ugyanakkor az új kutatási eredmények hiányában nem ismerhették tökéletesen sem az ábrázolt korszak háttérét, sem a témakibontás sajátosságait, sem pedig a megformálás mélyrétegeit. Márpedig a műfordítás nemcsak nyelvi transzplantáció, hanem egyfelől kulturális transzfer, melynek során a tudásközvetítést mindig az átadó közeg segítségével és a befogadók szempontjából kell végrehajtani, másfelől műértelmezés is, amely az irodalmi kontextus aktivizálását szintén magába foglalja.

A Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének műfordítói kurzusa, valamint a tulai Lev Tolsztoj Állami Pedagógiai Egyetem Orosz Nyelvi és Regionális Nyelvészeti Tanulmányok Központja már több éve dolgozik együtt a *Lev Tolsztoj műveinek nyelvpoétikája* elnevezésű projektben. A résztvevők Dmitrij Anatoljevics Romanov nyelvészprofesszor és irodalmárként jómagam elméleti útmutatásai mellett és irányításával a gyakorlatban is kipróbálhatják a műfordítás, valamint az intratextuális, a szövegmögöttes és az előfordulási-gyakorisági kommentálás alapelveit. Ez azt jelenti, hogy Tolsztoj már-már szinte feledésbe merült, vagy éppenséggel továbbra is nagy népszerűségnek örvendő alkotásait felfrissítjük, nyelvi és kulturális magyarázatokkal látjuk el, hogy azok a mai és az ifjabb olvasói nemzedékek számára is hozzáférhetőbbé

váljanak. A kommentált egységek mennyiségét és összetételét olyan referenciacsoportok (orosz középiskolások, valamint orosz és magyar egyetemi hallgatók) figyelembevételével határozzuk meg, akik már bizonyos fokú olvasottsággal rendelkeznek, valamint a világhírű író munkásságával és jellegzetes poétikai módszereivel ismerkednek. A lexikai nehézségek magyarázatához szükséges szemantikai, grammatikai, etimológiai és történeti adatokat az orosz fél az akadémiai szövegkiadások, az ismert egynyelvű szótárak, továbbá más típusú hiteles kiadványok és forrásanyagok alapján gyűjti ki. A forrásszöveg és a szószedet magyar nyelvre történő fordításában szintén hathatós segítséget nyújt a partnerrel folytatott állandó konzultáció, amely az ezekben az anyagokban nem található, egyéb irodalmi és kulturális háttérismeretek, a homályos szöveghelyek és a mélyebb nyelvi rétegek megfelelő értelmezéséhez kínál kapaszkodókat. Szerkesztő-projektvezetőként nemcsak az volt a feladatunk, hogy ellenőrizzük a szöveghűséget, kiküszöböljük, megszüntessük az interferenciákat és a félreértelmezéseket, hanem az is, hogy a résztvevők ügyeljenek a stíluskövető nyelvezetre, illetve a rejtett jelentésárnyalatok visszaadására. A közös erőfeszítések sikerességét számos, kommentárokkal ellátott orosz-magyar publikáció bizonyítja.

Az együttműködés első eredménye *A kaukázusi fogoly* és a *Bál után* című elbeszélések újr fordítása, magyarázata és igényesen illusztrált kétnyelvű kiadása volt 2018-ban.¹ A mai korra reflektáló művek mellett sorra jelentek meg ekkor a magyar könyvpiacra az orosz háborús irodalom átültetései, és időszerűvé váltak a klasszikus író által felvetett problémák is. *A kaukázusi fogoly* cselekményének háttérében egyértelműen fegyveres konfliktus áll, de a *Bál után* története is csak látszólag zajlik békeidőben. Ez a két téma határozza meg a *Szevasztopoli elbeszéléseket*, majd teljesedik ki a *Háború és béke*ben (lásd a mű címét), de jól elkülöníthetők bennük Tolsztoj poétikájának olyan stratégiái, mint a kontrasztosság, az elkülönösítés vagy a tárgyi részletezés.

A kaukázusi fogoly

A kaukázusi fogoly című művet újr fordító mesterszakos hallgatóknak nemcsak a hegyi tatár népcsoport életére és kultúrájára vonatkozó ismerethiányt kellett pótolniuk, hanem az irodalomtörténeti háttérrel is fel kellett dolgozniuk, az elbeszélés ugyanis pretextusok hosszú sorával rendelkezik. Gondolhatunk a Kaukázussal való találkozás művészi reprezentációjának olyan eklatáns példáira, mint Alekszandr Szergejevics Puskin és Mihail Jurjevics Lermontov azonos című elbeszélő költeményei (1822, 1828). Tolsztoj a cselekményt prózai formába öntötte, ráadásul gyökeresen új

¹ Лев Николаевич Толстой, *Кавказский пленник. После бала: Параллельные тексты на русском и венгерском языках с комментариями*, Коорд. и ред. Д. А. Романова, А. Молнар, Тула, Дизайн-коллегия, 2018. – A fordítói és szerkesztői munkákról megjelent írásokat lásd: *Материалы XVI Международного семинара переводчиков, Музей-усадьба Л. Н. Толстого «Ясная Поляна»*, 2018, 43–64.

értelmezést adott neki azáltal, hogy a szerelmi száltól megfosztotta. Ebből fakadóan a fordításban szükségesnek látszott érzékeltetni a mű irodalmi konnotációitól való eltérését: a szándékolt egyszerűséget és költőietlenséget. Az elbeszélés a negyedik *Orosz olvasókönyv* részeként, a mesék között jelent meg, mindamelllett az alcím egy szokatlan műfajjal azonosította: «быль», amely magyarul szó szerint ‘volt’, azaz „igaz történet”-en alapult. Tehát ezt a jellegzetességét is vissza kellett adni.

A művet először Honti Rezső ültette át még a múlt század első felében, ezért az újrafordítást az indokolta, hogy bár a magyar szöveg nyelvezete ízes, de kissé elavult mára, elhagy néhány fontos jelentésárnyalatot és szinte alig tartalmaz olyan megjegyzéseket, amelyek értelmeznék az olvasást megnehezítő reáliákat, kultúraspecifikus szavakat és kifejezéseket. Ebből következően a két fordítóval, Fónai Lillával és Bodnár Csillával a munka megkezdése előtt áttekintettük a modern fordítás nyelvi normáit, a magyarítások főbb szabályait és a kompenzációk lehetőségeit,² hogy megbirkózzanak a komplex nyelvtani és szintaktikai konstrukciók átalakítása során felmerülő problémákkal és valóban az eredeti szöveget regenerálják. A projektben résztvevő műfordító hallgatók az orosz partnert is megkeresték a Tolsztoj-mű szavakra rétegzett többletjelentéseivel, valamint történelmi, kulturális háttérinformációkkal kapcsolatban, és egyeztettek a nyelvi-poétikai befolyásolás módozatait is: ezek figyelembevételével választották ki a legmegfelelőbbnek tartott képeket. Kihívást jelentett számukra az olyan, szótárból hiányzó szavak magyarázata is, mint a «шенталы» ‘barackfák’, «на полдни» ‘délben’, «десятины на две» ‘körülbelül kétszáz méterre’.

A kultúrák közöttiség problémája szintén megnehezítette a magyar fordítók helyzetét, ugyanis a katonai-adminisztratív hatalommal szembenálló tatár világ sajátosságai egy külső, orosz nézőpontra keresztül tárulnak fel. Az orosz kultúra mediátorként jelenik meg, amely harcolt a kis nemzetiség ellen, ugyanakkor érdeklődéssel figyelte azt, ezért a szövegben előforduló tatár szavak a népek együttélése okán nem teljesen ismeretlenek az oroszok számára, így Tolsztoj kommentárjai is a szöveg részét alkotják. A bátorsága ellenére fogságba esett főhős, egy alacsony rangú, pravoszláv tiszt nemcsak a muzulmánok hitét és szokásait, a tájba illő karaktereket és tárgyaikat, hanem a nyelvüket is tanulmányozza. Ennek okán a nevek, megszólítások, invokációk, szófordulatok (vö. „urusz”, „dzsigit”, „ajda”, „gajty”) sem módosultak a műfordításban, csak transliterálásra kerültek. Ebben a formában megőrizték idegenségüket, és mivel a magyar nyelvben többnyire nem rendelkeznek ekvivalenssel, jelentésüket megmagyaráztuk. A nyelvi és etnikai különbözőség érzékeltetése érdekében a tatár kislány nevét sem az orosz kiejtés szerinti Gyinaként, hanem Dinaként írtuk át.

Az irodalmi mű tehát a kultúrák megismerésének eszközévé vált, ezért nem tűnt jó megoldásnak sem minden idegen elem megtartása, ami az olvasót arra kényszeríti, hogy vagy kulturális tapasztalatai alapján próbálja kitalálni a kontextust, vagy

² *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Budapest, Balassi, 2007.

állandóan kommentárokra támaszkodva értelmezze a szöveget; sem pedig a szöveg teljes domesztifikálása, mert az nem az eredeti szöveg közvetítését, hanem egy olyan magyar változat megalkotását jelentette volna, amelyben a művészi és szemantikai érték akaratlanul is elvész. Minden esetben a két fordító közös döntésének az eredménye volt a két véglet mérlegelésével hozott kompromisszum, akárcsak az, hogy a reáliákat, azaz a kulturális tárgyakat jelölő szavakat meghagyják és megmagyarázzák-e, vagy hasonló magyar megfelelőt választanak. Beszéltek Magyarországon élő tatárokkal is, de azok életvalóságából már hiányoztak ezek a tárgyak, így az elnevezésük is. Ebből fakadóan a kaukázusi nép ruházódására vagy táplálkozására vonatkozó kultúraspecifikus szavak jelentését lexikonokban, illetve internetes források és filmadaptációk segítségével tanulmányozták. A „besmet”-ről vagy a „kaftán”-ról még viszonylag egyszerű volt pontosabb képet kapni, de a «башмак» (‘cipő’) vagy a «pyбaxa» (‘ing’) szavaknak nem találták meg a pontos megfelelőit a magyar nyelvben, ezért érezték szükségét annak, hogy néhány kép segítségével is szemléltessék azokat. Tolsztoj művében ugyanis a tatárok két cipőt viselnek: alul egy könnyű zokniszerűt, azon pedig egy másik, vastag lábbelit. Az ingük is jóval hosszabb, inkább ruhához hasonlít.

A szöveg tartalmaz néhány elavult mértékegységet. A fordítók itt is úgy döntöttek, hogy az archaikus magyar megfelelők helyett az orosz eredetieknek maradnak (vö. „mér föld” helyett „verszta”). Ennek köszönhetően nemcsak az idegen jelleg őrződik meg, hanem a jegyzetek és a magyarázatok más Tolsztoj-műhöz vagy klasszikus szépirodalmi szöveghez is felhasználhatók. Például, bár a „vedro” nagyon hasonlít a magyar „veder” / „vödör” szóalakra, a jelentésük mégsem fedi egymást. Az elbeszélésben a tárgyat nem folyadék szállítására használják, hanem mértékegységként szerepel: a főhős katonáinak négy vedro vodkát ad. A fordítók ezért hagyták meg a szót ebben a formában.

Az ételek esetében inkább rokon magyar megfelelőket választottak, mivel a liszt minden természeti nép konyhájának elsődleges alapanyaga, amelyből hasonló fogásokat készítenek. Érdekes különbség viszont, hogy az orosz «блин» szót ‘palacsinta’-ként szokás fordítani, mert azonos összetevőkből áll, ugyanakkor a magyar változat vékony és széles. Emiatt jelent meg az átültetésben az általánosabb és semlegesebb „lepény” szó, miközben a „boza” elnevezés megmaradt, hogy érzékeltesse a sörre emlékeztető ital tatár jellegét.

Az elbeszélés témáját alkotó néprajzi és etnokulturális valóság mellett a szöveg társadalmi-politikai (vö. vérbosszú, temetés) és katonai jelenségeket (vö. kísérő konvoj) is ábrázol. Ezekből a kifejezésekből csak egyet emelnék ki. Az „eltáv”-ot azért írtuk „eltávozás”-nak, mert az orosz szövegben használt szó nem hangzott ennyire beszélt nyelvi karakterűnek. A földrajzi kifejezések esetében a nehézséget szintén stílári különbség okozta, ugyanis a magyar nyelv sokkal részletgazdagabban jellemzi a tájat; így születhetnek meg az olyan fordítások, mint a „kaptatott felfelé a bércre”, amely költőibb, mint Tolsztoj egyszerűsített frázisa.

Az „igaz történet” valószerűsége tehát arra szolgál, hogy az olvasóit megismertesse a kaukázusi tatárok életének és kultúrájának reáliáival. Ezeket nem mindig sikerült szervesen közvetíteni a mai befogadóknak készült átültetésben, ezért az orosz munkacsoporttal együttműködve saját kommentárokkal, magyarázó szöszedettel egészítettük ki. Ugyanezt az elvet érvényesítettük egy másik Tolsztoj-elbeszélésben is.

Bál után

A *Bál után* orosz szövegének olvasása Pribék Viktória számára nem okozott gondot, mivel Tolsztoj olyan nyelven írta, amely már a maga korában is meglehetősen friss és modern volt, és még a kerettörténet megnyilatkozásmódját is a hétköznapi beszéd határozta meg. Az újdonságot és a nehézséget a főszöveg két feltételes része közötti szemantikai oppozíciók és sajátos stilisztikai áttétek megfelelő reprodukálása jelentette, ugyanis a „nagyvilági történet” könnyed és légies elbeszélésmódját Tolsztoj a katonanyelv erőszakos betörésével semmisíti meg. A mű magyarázása során ezért az alábbi megfelelőségekre kellett odafigyelni: a nyelv- és a tónusváltások, a hanghatások kontrasztja, a hagyományos konceptusok módosulása, valamint a tárgy- és a helyzetleírásokban érzékelhető transzformáció. Csak így lehetett megőrizni azt a sokszerű hatást, amelyet a szöveg tartalmának és stílusának drasztikus megváltozása eredményez az olvasóban.

Tehát az antitézisek, a megszokottól való eltérések, illetve a részletezés nemcsak azt a célt szolgálja, hogy megismertessen a 19. századi nemesi kultúrával, hanem hogy az interpretációt is új irányba terelje. Idetartozik a korszak olyan jellegzetessége, mint a báli és társastánci etikett. Szöllősy Klára korábbi műfordításában éppen ebben a vonatkozásban maradtak további értelmezésre szoruló részek. A kontextus ismerete nélkül az orosz kifejezésekre (például arra, hogy a táncos gyorsan kitette a lábát, azaz „kilépett”) sem lehetett egyenértékű megfelelőt választani. Pribék Viktória így utánajárt a mazurkára való felkérés rendjének, valamint a táncmozdulatok jelentésének. Hasonlóképpen nem voltak számára világosak más fontos utalások sem, többek között az, hogy Varenyka nem találja ki a főhős „karakterét”, vagyis nem tudja őt beazonosítani a báli játék során. Ez pedig már előrejelezhetné volna azt, hogy a lány felszínes személyisége miatt nem illenek össze. Az általa képviselt gondtalan, de kisszerű élet lényegét mutatja többek között az is, hogy a főhősnek azért kell még beugrania kesztyűt vásárolni, mert anélkül nem táncolhatna. Ezzel szemben a nehéz munkát pusztán kézzel végző emberek a túlélést jelentő tüzfát szállító szánt erősen megrakják; Varenyka apja pedig egyáltalán nem kesztyűs kézzel bánik a katonáival, szarvasbőr kesztyűjével meg is üti őket, amikor a „büntetett” tatárra nem elég durván csapnak a botjukkal. Az összes többi tárgy szintén más-más szimbolikával bír a bál előtt, a bálon és a bál után, ezt pedig a műfordításban igyekeztünk tükröztetni.

Az új fordítónak ügyelnie kellett a tolsztoji stílus egyéb jellegzetes vonásaira is, mint például a prózaiságra, amely arra sarkallta, hogy a díszítésre szolgáló frazémákat

lehetőség szerint elkerülje. Ez vonatkozott még az igék kontextuális jelentésének bővítő alkalmazására, hiszen többek között a Tolsztojnál folyton ismétlődő „mondani” is kifejezhető lenne más szavakkal a magyar nyelvben. Az effajta monotonitást Pribék Viktória egy másik, hasonló helyen költőibb változattal kompenzálta («грудь» ’mellvő. „kebel”). Az orosz szöveg tartalmaz idegen szavakat («encore», «ma chère»), amelyekhez ő csak hozzátoldotta a megfelelőjüket, hiszen így tudta visszaadni a korszak azon sajátosságát, hogy az arisztokrata réteg franciául társalgott. Az eredeti szövegben megjelenő kulturális konnotációk közül kiemelkedik a Maszlenyica, egy orosz népi ünnep, amely nem teljesen azonos a mi farsangunkkal. Ezt a különbséget az új fordító megmagyarázta.

Összegezve elmondható, hogy az új magyar változat nemcsak a lexikai kommentálás gyakorlatához járult hozzá, hanem a 19. századi Tolsztoj-művek fordításainak korszerűsítéséhez is.

Szevasztopoli elbeszélések

A projekt folytatásában a *Szevasztopoli elbeszélések*-ciklus kétnyelvű magyarázatai készültek el. A közelmúltbeli események fényében különösen aktuálissá vált Tolsztoj önéletrajzi elemeket is tartalmazó trilógiájának új kiadása, amely bemutatja a fekete-tengeri erődítmény védelmét az egyesült francia-angol-török seregek ellen. Mivel azonban rendkívül nehéz szövegről van szó és Tábori Béla mai szemmel nézve is viszonylag jól olvasható fordítást készített, nem vállalkoztunk a teljes szöveg, csak a kommentáranyag átültetésére, amely tartalmazza a mű megértéséhez szükséges információmennyiséget. Az orosz olvasók számára érthetetlen, régi és elavult szavakat, valamint katonai rangokat, fegyvertípusokat és egyéb szakkifejezéseket tartalmazó szószedet áttekintése során azonban kiderült, hogy a kiemelt elemek nem mindig egyeznek meg azokkal, amelyek a mi számunkra fejtörést okoznak, következésképpen a magyar változat más lexikával is gazdagodott. Bizonyos esetekben, ha az adott szót relevánsnak ítéltük meg, a jegyzetet csak a szemantikai megfelelőjével láttuk el. A *Szevasztopoli elbeszélések*-ciklus tartalmilag és nyelvileg előkészíti a *Háború és békét* (például a harci bátorság kérdésében, a sebesült tiszt égre tekintésében stb.), így a két mű szószedete között is átfedések figyelhetők meg, ezért az előbbire vonatkozó fordítási tevékenységet itt nem részletezem.

Borsos Kinga, Dombi Katalin, Furó Ágnes, Füle Mihail, Kállai Márton, Szabó Ágnes és Vas-Fürjész Krisztina munkáját a Tolsztoj-fordítók Jasznaia Poljana-i konferenciáinak anyagát tartalmazó, évente megjelenő kötetben publikálták.³

³ Дмитрий РОМАНОВ, МОЛНАР Ангелика, *Затекстовые лексические комментарии к циклу Л.Н. Толстого «Севастопольские рассказы»: русско-венгерские параллели. = Материалы XIII Международного семинара переводчиков, Музей-усадьба Л. Н. Толстого «Ясная Поляна», 2019, 109–145.*

Orosz olvasókönyv(ek)

Szintén ebben a sorozatban kerültek kiadásra Kovács Fruzsina Tolsztoj-mesefordításai is, többek között *Az eszkimók, Az indián és az angol, A nyulak, A három tolvaj, A selyemhernyó*.⁴ A négykötetes *Orosz olvasókönyv* az orosz irodalom és pedagógia egyedülálló jelensége. Bár sokan még mindig csak másodlagos szerepet tulajdonítanak a gyerekek számára írt műveknek, az irodalomkritikusok és kutatók nagyobb hányada az író regényeivel és elbeszéléseivel egyenértékű, zseniális alkotásoknak tartja őket: szerintük kiemelkednek a modernizmus virágzását előkészítő és kizárólag az esztétizmusra irányuló korabeli irodalmi kontextusból, valamint markánsan megmutatkozik bennük az erkölcsi megismerés és az értékteremtés vágya. A rövid terjedelmű, sokműfajú szövegeket a keresetlenség és közérthetőség, a szimbolista túldíszítettség és bonyolult jelentésség mindennemű elutasítása, a morális igazság újfajta hirdetésének és tanításának igénye határozza meg. Ezzel összefüggésben Fried István az állat- és népmesei hagyomány jelenlétére utal,⁵ de hozzátehetnénk még az antik eposzok és az ókori filozófusok bölcsességét, a vallási könyvek örökérvényűségét, a népi primitivizmus hétköznapiságát és emocionalitását, illetve az egyéb hatásokat, amelyek Tolsztoj poétikai fordulatát⁶ előkészítették. A műveken egyáltalán nem érződik az író komoly erőfeszítése, hogy ezt a látszólagos egyszerűséget teljesen sajátjává, egyszersmind közkinccsé tegye. És pontosan ez a jellegzetesség adja mind az elbeszélések vonzerejét, mind pedig fordításának nehézségét. Kovács Fruzsina is e gyöngyszemek tömörsége, tartalmi és érzelmi gazdagsága, valamint műfaji és kompozicionális változatossága ragadta meg. Tizenkét olyan – neves műfordító (Áprily Lajos, Honti Rezső, Mátyás Stefánia, Szöllősy Klára) által még nem magyarított – szöveget választott, amelyek a négy *Orosz olvasókönyv* teljes zsánerskáláját (valós megfigyeléseket tartalmazó, részletes leírás, okfejtés; „igaz történet”; elbeszélés; mese; tanmese) képviselik.

A mesterszakos fordító diplomamunkájában hosszasan taglalta, milyen átváltási műveleteket hajtott végre, hogyan alakította át a lexikai elemek jelentését és a grammatikai szerkezeteket a célnyelvi szövegben, miként talált rá a két nyelv közötti szemantikai ekvivalenciákra.⁷ Az irodalmi, kulturális, helyrajzi utalások, a reáliák, a témaspecifikus terminológia, a történelmi nevek esetében (lásd «изба»

⁴ Дмитрий РОМАНОВ, Молнар Ангелика, *О толстовском переводческом проекте Девреценского университета. Из опыта перевода текстов из «Русских книг для чтения» Л.Н. Толстого на венгерский язык. = Материалы XVI Международного семинара переводчиков, Музей-усадьба Л.Н. Толстого «Ясная Поляна», 2022, 157–196.*

⁵ FRIED István, *Kísérlet az idős(ödö) Tolsztoj novelláinak értelmezésére = Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe*, szerk. KROÓ Katalin, Budapest, Bölcsész Konzorcium, 2006, II, 615–627.

⁶ HAJNÁDY Zoltán, *Lev Tolsztoj poétikai fordulata – a mimézistől az epifániáig*, *Vigilia*, 2018/6, 439–447.

⁷ Dolgozatát többek között Klaudy Kinga könyvei alapján írta: KLAUDY Kinga, *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2007; Uő., *A fordítás elmélete és gyakorlata: Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*, Budapest, Scholastica, 2012.

'kémény nélküli parasztház', «Четъи Минеи» 'Havi olvasmányok', «черемуха» 'zelnicemeggyfa', *A számoszi Polükratész*) az online és a papír alapú szótárak, lexikonok mellett szakkönyveket is haszonnal forgatott.⁸ Részletezte azt is, hogy a magyar nyelvben használatos „öl” mértékegység helyett a régi orosz „százseny” magyarázatát találta helyesebbnek beilleszteni, a «золотник»-ot pedig átváltási segédeszközökkel számolta ki.

A legnagyobb probléma, amellyel Kovács Fruzsina a magyarítás során szembe-sült, az volt, hogy eltalálja a nyelvi és irodalmi jártasságot igénylő, finom árnyalati különbségeket, amelyek a mesék stílusát és műfaját tekintve a szövegkörnyezetnek és a szituációnak megfeleltek, de a szó szerinti fordítás eltorzította volna a valódi jelentéstartalmat. A frazémák, a szólások, az idiómák, illetve a szójátékok átültetésében gyakran nem találta megengedhetőnek a modern változatokat, ezért nem egy esetben kevésbé ismert, régi magyar közmondást választott, például: „Ahol a pletyka felüti a fejét, ott pirosak a nyelvek”. Igyekezett úgy megőrizni a régies és népies szófordulato-kat, a rövid, tömör tagmondatokat a falusi parasztemberek vagy a munkásemberek magyar nyelvű megszólaltatásában, hogy az híven tükrözze személyiségüket és beszédstílusukat. Találékonyan megkülönböztette például az állatok nyelvének jellegze-tességeit is az ismeretterjesztő vagy az okfejtő szövegrészletekétől.

Tolsztoj írásmódjának nehéz elemei közé szokás sorolni a többszörösen összetett mondatokat. Ezeket a fordító csak a nagyobb lélegzetvételi művekben szabdalta fel kisebb egységekre, mert azt tartotta szem előtt, hogy eredetileg gyerekek számára íródtak. Ugyanebből a megfontolásból nem lett volna helyénvaló az sem, ha az egy-síkú tolsztoji igehasználát („gondolta”, „szólt”) helyett bonyolultabb és konkrétabb magyar változatokat illeszt a célszövegbe. Tehát Kovács Fruzsina a nem-poétizáló, közvetlen hangnemű fogalmazás elvét követte, ezzel pedig eltért a korábbi gyakor-lattól, amely a fordítás során túldíszítette az eredeti orosz műveket. Így szabatos és precíz magyarításával sikerült az eredetihez hasonló értelmet tulajdonítania ezeknek a tanító célzatú írásoknak. A jelentőségük abban is megmutatkozik, hogy például a kupecről és a rablógyilkosról szóló, *Isten látja az igazságot, de van, hogy túl későn árulja el* című „igaz történet” megtalálható a *Háború és béke* című nagyregényben is: itt Platon Karatajev beszéli el Pierre-nek, nagy hatást gyakorolva a „megvilágo-sodására” is. A főhős ugyanis ráeszmél arra, hogy az ember fejlődésének a forrása a személyiségén belül, az örök erkölcsi törvény feltárásában rejlik (vö. öntökéletesítés).

Háború és béke

Tolsztoj *Háború és béke* című művét méltán tartják a világirodalom talán legna-gyobb alkotásának, amelyben minden olvasás során újabb és újabb jelentéstartalmak

⁸ Így például SOPRONI András, *Orosz kulturális szótár*, Budapest, Corvina, 2020.

nyilatkoznak meg. A bahtyini eposz-fogalom értelmében a lehető legteljesebben ábrázolja a világot és az embert, nem csak regényként a 19. század eleji eseményeket vagy a „korabeli” orosz karakter etnikai sajátosságait. Az első orosz honvédő háborút megörökítő regényeposz kiállta az idő próbáját és jelenünkben is érvényes maradt. A kétszáz évvel korábbi korszak bemutatását (vö. történelmi regény vagy kulturális körkép) örök emberi problémák (vö. szerelem és halál), filozófiai és pszichológiai érzékenységgű tárgyalása árnyalja; a lélek mélységeinek, az önmegismerésnek, az emberi kapcsolatokról való gondolkodásnak az ábrázolása egyszeri és megismételhetetlen formát ölt a regényben. Már csak ezért sem látszik megalapozottnak a Kelet és a Nyugat politikai és ideológiai konfliktusának, az agresszor és az áldozat megfordított pozíciójának, vagy a birodalmiság és a kolonializmus eszméjének rávetítése a műre, melynek szerzője humanizmusáról és pacifizmusáról is híres volt. Nem találunk még egy ehhez fogható alkotást, amelyben ráadásul a háború borzalmai közepette éli meg az ember a legtökéletesebb nyugalmat és összetartozás-érzést, ellentétben a békeidővel, amikor is mindenkit felől az egymással való állandó viszálykodás, furkálódás, csatározás.

Közismert, hogy a mű címe kétféle helyesírással értelmezhető: cirill и-vel a «мир» szó ’békét’, ugyanakkor latin i-vel a mip ’világot, közösséget, az emberek, hívők, népek stb. egységét’ jelenti.⁹ A történelem mozgatórugóinak új szempontú megközelítése (vö. a népek öntudatlan akarata), a hagyományos történetírás megkérdőjelezése és a művészi interpretáció hitelességének előtérbe helyezése szintén Tolsztoj zsenialitásáról tanúskodik. Pontosan ez utóbbi, azaz a poétikai sík gazdagsága okán tűnhet akár feleslegesnek a sok esszéisztikus fejtegetés a könyvben. Nyilvánvaló, hogy az eredeti orosz szövegbe foglalt/rejtett valamennyi jelentéstartalmat lehetetlen egy másik nyelven közvetíteni, de még a kiegészítések, megjegyzések, jegyzetek, elő- és utószavak sem igazán alkalmasak ezek transzplantálására. Kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy miként az anyanyelvi olvasó, úgy a csak a műfordítást ismerő befogadó számára is óhatatlanul elvesznek az értelem különböző síkjai, függetlenül attól, hogy mennyire mesteri az átültetés vagy milyen szakirodalom áll rendelkezésre.

Magyar nyelven Ambrozovics Dezső 1907-es és Bonkáló Sándor 1928-as fordítása után hetven évig Makai Imre értő átültetésében (1954) élvezhettük Tolsztoj klasszikusát.¹⁰ 2022-ben viszont a 21. Század Kiadó új fordítást jelentetett meg.¹¹ Gy. Horváth László tíz évvel korábban még csak felfrissítette a Makai-féle anyagot, most viszont más tekintetben is rendkívül gördülékeny, jól olvasható, új szöveget készített. Szembetűnő, hogy az elavult, nem használatos vagy más szemantikájú kifejezéseket

⁹ С. Г. БОЧАРОВ «Война и мир» Л.Н. Толстого, Изд. 3-е, Москва, Художественная литература, 1978.

¹⁰ Vö. RADÓ György, *Lev Tolsztoj Háború és béke című regényének magyar fordításai = Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, szerk. KEMÉNY Gábor, Budapest, Akadémiai, 1961, II, 340–387; SZÉCHENYI Ágnes, *Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon (1825–1945) = Az orosz birodalom születései: Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*, szerk. FRANK Tibor, Budapest, Gondolat, 2016, 345–370.

¹¹ Lev TOLSZTOJ, *Háború és béke*, ford. Gy. HORVÁTH László, Budapest, 21. Század Kiadó, 2022.

(„szurkolva”, „húszezredszer”) találóbbakra, pontosabbakra, frissebbekre és modernebbekre cserélte. Jobban igazodik Tolsztoj stílusához az is, hogy elődeivel ellentétben, a műfordító meghagyta az író hosszú körmondatait. Ráadásul a múltban nemcsak az jelentett problémát, hogy a magyar nyelv az oroszhoz képest archaizáltabb, hanem az is, hogy nem állt a műfordítók rendelkezésére kritikai kiadás, amely alapos korrektúrázás, filológiai változtatások és bőséges kommentárkészlet segítségével világította volna meg a homályos helyeket vagy az ismeretlen fogalmköröket. Gy. Horváth László viszont a jelenkori beszélt nyelv fordulóit alkalmazta, hangsúlyozta Tolsztoj humorát, továbbá utánanézett a Makai Imre által feltáratlan jelentéstartományoknak, így például a «ковёрная» esetében a 'dohányzószoba'-ra utalást választotta, a «запеканочка»-t 'százéves pálinka'-ként, a «зал» 'terem' szót viszont mindig az adott szituációnak megfelelően, a kontextusba illően fordította.¹²

A fordítás egyik kritikusa, László Ferenc a negatívumok közé sorolja, hogy az új átültetésben a francia nyelvű részek nem lábjegyzetben, hanem a főszövegben szerepelnek magyarul, olyan módon, ahogy maga Tolsztoj is kiadta az egyik változatban. Gy. Horváth László ezzel a forrással (a regény 1981-es orosz publikációjával) dolgozott, és csak annyit tett hozzá a vonatkozó mondatokhoz és blokkokhoz, hogy eredetileg franciául hangzanak el. Az orosz regényben azonban az idegen nyelv használatának kulcsszerepe van, annak viszont nincs, hogy Gyenyiszov raccsolását a magyarban arisztokratikusan adjuk vissza. A mai befogadónak szánt „korszerű” lexika vagy a költői találmányok sem tűnnek minden esetben szerencsésnek, noha ez megosztja a kritikusokat (vö. „kommunikálni” vs. „látomány”, „lángzón”).¹³

Úgy vélem, valóban előfordulnak a műfordításban szokatlan szószervezetek és furcsa megoldások. Zavarónak, stílusterésnek tűnhet az idegen szavak használata a hétköznapi beszédmód közvetlen szomszédságában, amikor azt a tolsztoji szöveg egyáltalán nem indokolja (vö. „korpulens ember” – „gubanc”, „grasszál” – „átallaná”). Az ifjabb generációhoz tartozó olvasók számára már a korábbi szleng szavak sem ismeretek, nemhogy a régies kifejezések (vö. „átabotában”, „bakafántos”, „selma”). Miként a modern és az elavult szavak, úgy a költői és a katonai kifejezések sem illenek össze egymás mellett (vö. „borjú”, „kurafi”, „ispotály”, „kebelében”, „szálláscsináló”, „cvibak”). Platon Karatajevától sem várható a „dutyi” szó használata az orosz szólásmondás megfeleltetésében (vö. „Dutyitól, koldustarisznyától” biztosan senki sem menekülhet).

Tolsztoj a *Jevgenyij Anyegin* szerzőjéhez, Puskinhoz hasonlóan, valóságos enciklopédiát hozott létre. Gy. Horváth László pedig jól ismeri az orosz kultúrát: az

¹² A Háború és béke 70 év után új fordításban jelenik meg: megmutatjuk, miért fontos ez, Könyves Magazin, 2022. augusztus 30. https://konyvesmagazin.hu/nagy/haboru_es_beke_muforditas_gy_horvath_laszlo.html (Letöltés ideje: 2024. január 10. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

¹³ László Ferenc, *Merci, szpászibá, köszönet*. A Háború és béke új fordításáról, <https://revizoronline.com/hu/cikk/10067/a-haboru-es-beke-uj-forditasarol-lev-tolsztoj-21-szazad-kiado-gy-horvath-laszlo>

adminisztratív sajátosságokat, az intézmények nevét, a rendfokozatokat, a pravoszláv szertartásokat és hagyományokat stb. A reáliákat és a terminusokat helyenként tömören meg is magyarázza (lásd „szerpap”, „sztichárion”, „ambon”). A könnyebb olvashatóság érdekében azonban csak azokhoz a jelenségekhez fűz megjegyzést, amelyek komolyabb felkészültséget és utánajárást igényelnek (pl. Flor és Lavr szentekről), és sok esetben csak átveszi vagy érthetőnek tekinti a szavakat (vö. „cserény”, „szájtáti”, „kibitka”, „sztaroszta”, „kommenció”, „előretolt hadállás”, „kurgán”, „bricska”). Ezeket ugyanakkor érdemes lenne megvilágítani és adott esetben meg is különböztetni. Gy. Horváth László például „kommisszárok”-nak nevezi a hadbiztosokat vagy bizományosokat, akiknek a feladatukról a szó 20. századi használata negatív melléközöngével ruházza fel.

A jelen tanulmányban bemutatott projekt legnagyobb kihívását a *Háború és béke* nehezen érthető szavainak szószedetbe rendezése és magyarázása jelentette. A publikálását Tolsztoj születésének 195. évfordulójára időzítettük. Az egyedi és különleges illusztrációkkal ellátott kiadvány célja az volt, hogy a forrásszöveg és a műfordítások elemeinek kommentálása révén közelebb hozza a kortárs magyar olvasókhöz a *Háború és béke* című regény szövegét. Eredetileg egy tükörszerkezetű orosz-magyar szótárt kívántunk megalkotni, de sajnos, ebből csak a magyar változat készült el és került publikálásra Oroszországban *Nehéz szavak és kifejezések szótára. Lev Tolsztoj „Háború és béke” című regényének magyar fordításai alapján* címmel.¹⁴

A szótár szerzői igyekeztek számba venni mindazokat a problémákat, amelyekkel a mű mai olvasói a megváltozott életvalóság, illetve az orosz és a magyar nyelvi világkép aszimmetriája miatt szembesülnek. Az orosz munkacsoport az anyanyelvűek számára nehezen érthető lexikát gyűjtötte ki, a szemantikai megfeleléseket tudományos és ismeretterjesztő kommentárok formájában adta meg, illetve a Tolsztoj-regényből származó idézetekkel, szövegrészletekkel szemléltette. A magyar fél ezeket a szavakat a saját befogadói közegéhez igazítva transzplantálta. A fordítási feladatot 2020-tól kezdve három fiatal mesterszakos végezte: Budai Dániel Adorján (O-Praem (A-B kezdőbetűs szavak), Kovács Fruzsina (B-K) és Kanik Szabolcs Kristóf (K-Я). A munka közel négy évig tartott. Ennek során érdekes volt megfigyelni, hogy a műfordítások több évtized után miként frissülnek fel és válnak pontosabbá a két nyelvben bekövetkezett változások, a textológiai és az irodalomtörténeti kutatások, valamint a lingvokulturális ismeretek bővülésének hatására. Amikor magyar részről belevágtunk a kommentárok elkészítésébe, még nem volt tudomásunk arról, hogy időközben Gy. Horváth László a könyv új fordításába fogott, ezért annak eredményeit nem tudtuk érvényesíteni. Így könnyen előfordulhatott, hogy az általa már értelmezett és beépített reáliákat mi megmagyaráztuk. Ráadásul Makai Imre szövege

¹⁴ Дмитрий Романов, Молнар Ангелика и др. *Словарь сложных слов и выражений в венгерских переводах романа Л.Н. Толстого «Война и мир»*, Тула, ГОУ ДПО ТО «ИПК и ППРО ТО»: ИП Белоконь Дмитрий Николаевич, 2023.

olyan sokáig volt egyeduralkodó, hogy több kiadást is megért, ezért a három fordító ennek különböző közléseire, valamint Ambrozovics Dezső interneten elérhető, már elavult helyesírású átültetésére támaszkodott.

Fontosnak tartottuk, hogy a háborút csak hírből ismerő olvasók számára a katonai terminusokat részletezzük. De számtalan más (egyházi, vadászati, lovászati, társasági stb.) szakszó, régies alakú vagy jövevényszó szemantikáját is megvilágítottuk (vö. „bilboquet”, „barcarola”, „entrechat”). A műben ábrázolt korszak meghatározó kulturális jelenségeinek a feltárása mindkét nyelv mai hordozói (még a művelt rétegek) számára is szolgálhat újdonsággal – ahogyan más Tolsztoj-művek esetében is –, különösen, ha a fordítói megoldás révén elsikkadni látszik az eredeti szöveg komplexitása. Például, a «бретёр» hol „párbajhős”-nek, hol „kötekedő”-nek van jelölve a magyar változatban, a kommentár viszont további konnotációkkal gazdagítja. De idesorolhatnánk a «бурдастый» szót is, amely ’lógó bőrű öreg kutya’-ra vonatkozik, Makai Imre viszont az egyszerűbben hangzó és generalizáló „vén” jelzőt választotta.

A fordítás és a szerkesztés során gondot okozott, hogy az orosz kifejezéseknek nem mindig volt szakszerű megfelelője a magyar nyelvű átültetésekben, ezért a szótár összeállítói gyakran saját megjegyzésekkel egészítették ki azokat. Például az egységesítésben is közreműködő Budai Dániel Adorján O.Praem észrevette, hogy a Makai-fordítás 1963-as kiadásában az „aleopata” vagy a „teremsor” szó hiányzik a felsorolásból. Kovács Fruzsina pontosította, hogy a mai magyar nyelvben az Ambrozovics-féle „ló izzasztó” kifejezés ritka, helyette a „lópokróc” szót használjuk, valamint a „hírharang” is elavult és a modern nyelv jobban kedveli a „pletykafészek” kifejezést. Javaslatot tett arra is, hogy a „vis-a-vis” idegenül hangzó fordulatát cseréljük le „az egymással szemben táncoló párok”-ra. A módszertani kurzus során elsajátított szemlélettel pedig felhívta a figyelmet a jó megoldásokra is: például, ahogy a műfordító a „csúsztatott lépés”-re a „csúszva siklott” igével utalt. Kanik Szabolcs Kristóf, aki a legtöbb szót magyarította, a mai olvasó számára ismeretlen tárgyakat, ruhaneműket stb. még kis illusztrációkkal is szemléltette.

Mivel a regény magyarul több műfordításban olvasható, megesett, hogy ugyanarra a kifejezésre eltérő változatokat találtunk. Az orosz szöszedetből kiindulva az is előfordult, hogy a mai magyar olvasó számára egyértelműnek tűnő tételekkel találkozunk. Így a szótárba olyan közismert szavak is bekerültek, mint a „csáklya” vagy a „bajor”. Ezek azonban a kontextus révén új értelmet nyertek, akárcsak az első olvasatra talán furcsának tűnő kifejezések (vö. „ellenző”). Az orosz «абажур» szó ugyanis általában ’lámpaernyő’ jelentésben használatos, Tolsztoj viszont az emberi szemet védő tárgyra gondolt.

A magyar olvasók nem kedvelik az idegen szavakat, amelyekben a regény viszont bővelkedik. A műfordítók a nehezebb szavakat a célszövegben vagy közérthetőbb szinonimával helyettesítették, vagy pedig magyarázat nélkül hagyták. Ezt azok bővített kommentálásán túlmenően azzal kompenzáltuk, hogy az előforduló régies vagy kevésbé ismert szavak jelentését szintén megmagyaráztuk. Néhány példával

illusztrálnám a szótárfordítói és rendszerezői nehézségeket. A „felelgető egyházi ének” érthetőnek tűnik, ám az „ekténia” terminus már magyarázatra szorul. A „szep-tim” szó leginkább csak szakszövegekben fordul elő, de a „hetes akkord” kifejezést is értelmezni kell az átlagolvasó számára. A „megvizsgálás” egyértelmű, azonban a „szondázás” már nem mindenki számára az. Az orosz szövegben használt számos jövevényszót ugyanazzal a szóval (vö. „köpeny”, „legény”) fordították le magyar nyelvre, ezért ezekből „bokrokat” hoztunk létre. A „lovassági” megjelölés a művészi átültetés során gyakran „huszárrá” alakult, ezért nálunk első helyre a szótári jelentés került, és csak másodsorban jöttek elő a változatok. Tehát az az elv vezérelt, hogy amennyiben az orosz szó magyar műfordítása pontosan megfelelt a jelentésének, úgy az idézet alapján soroltuk szótári ábécé-rendbe, ellenkező esetben, vagyis ha az értelmezés hibás volt, valamint számos idegen vagy kevésbé ismert szó esetében először az alapjelentés tüntettük fel, és csak azután fűztünk hozzá és a műfordítói megoldásokhoz kommentárt. Erre azért volt szükség, mert kizárólag a nehézséget okozó szöveghelyekre kívántunk koncentrálni. Összefoglalva elmondható, hogy a műfordítást kiegészítő nyelvi és kulturális szótár az elmélyültebb befogadás és megértés nélkülözhetetlen elemét alkotja, még akkor is, ha ennek használata megakaszthatja az olvasás folyamatát.

Az orosz-magyar fordítói együttműködés terveink szerint a jövőben tovább folytatódik, mégpedig a Tolsztoj nevét ismertté tevő „önéletrajzi” regénytrilógiájának első darabjával, a *Gyermekkorral*. A jelen tanulmány zárásaként viszont az író legnépszerűbb alkotásáról, az *Anna Karenyináról* kívánok szólni még néhány szót.

Anna Karenyina

Noha Tolsztoj eredetileg didaktikusan le akarta leplezni a hitvesi hűtlenség bűnét, a nő szépséggel párosuló szexualitást, poétikájával mégis a világirodalom legszebb, páratlan és örökkévaló nőalakját teremtette meg. A regényben párhuzamosan futó cselekményszálak mindegyike hasonló bűnös szerelmet, széteső házasságot és elromlott családi életet mutat be, de más-más szinten és szempontra fókuszálva. A szintén útkereső Levinen kívül egyik szereplő sem mérhető Annához, aki a számára az élet totalitását jelentő valódi szerelmet / szeretetet törekszik megélni a látszólagos társadalmi erkölcsök (erkölcstelenség) világában, amelyben mindenki maszkot visel és kizárólag az ő elítélésével, megbüntetésével foglalkozik. Tolsztoj nemcsak belső monológok, hanem külső jelek, gesztusok stb. formájában is bepillantást enged a szereplők tudatába, egyedül a hősnő gondolatait, érzelmeit és megértéseit rejti el vagy csak szaggatottan, töredékesen jeleníti meg. Éppen ezért válik ő a legnehezebben megfejthető alakká, cselekedeteinek mozgatórugóihoz az olvasó a legkevésbé férhet hozzá. A recepcióban például mind a mai napig komoly viták folynak arról, hogy miért nem fogadja el végül férje felvillanó nagylelkűségét, vagy a többiek miért értik félre a megnyilvánulásait.

Nem véletlenül lesz Anna állandó jelölése az «ужасная красота» és ennek változatai. Ez a kifejezés nem magyarítható pusztán „félelmetes szépség”-ként, hiszen a ’rettenetes’, ’kegyetlen’ vagy a ’szörnyű’, ’borzalmas’ stb. jelentéstartalmak szintén realizálódnak benne. Ezzel függ össze az idegen nyelvek tematikus ütköztetése is a regény szövegében. Anna álmaiban ugyanis a muzsik (talán a tragikusan elhunyt vasúti munkás hiposztázisa) meghatározatlan fizikai és verbális cselekvése (egy zsák fölé hajol, abban matat és közben franciául mormog valamit a fém hajlításáról / töréséről) a boldogtalan házasságok és szerelmek metaforikus megfeleltetésévé válik. Az itt felsorolt elemek egyfelől összesítik a regény egészét, másfelől pedig egy új szó (szeretet) igényével lépnek fel. Idesorolhatók azok az epizódok, amikor szeretője és férje a beteg Anna fölé hajol, hogy megcsókolja a kezét, vagy amikor a hősnő halála előtt egy franciául beszélő házaspárral ül szemben a vonaton. Az idegen nyelv használata miatt felismeri, hogy a házasságuk boldogtalan. Bár Tolsztoj nem teszi explicitté, de Anna ezt a látványt minden bizonnyal az álomképével és az élettörténetével azonosítja, és ez jelenti az öngyilkosságához vezető végső lökést. A hősnő töredékes tudatfolyamában a fent nevezett motívumokat mintha egyetlen képbe sűrítene össze. Mielőtt az elinduló vonat alá veti magát, megismétli a látott férj gesztusát: ő is keresztet vet. Átsajátítja a muzsik cselekvését is, amikor a kerék fölé hajol. Kis piros táskájának („zsákjának”) az elhajítása pedig narratív gesztusként azt a vágyát képviseli, hogy megszabaduljon a családi zűrzavartól (amelyet Oblonszkijéknál, Karenyinnel és Vronszkijjal megtapasztalt). Halálával az életszeretetét¹⁵ és a megvilágosodását kísérő fény is kihúny.

Korábban a legismertebb és „legélvezetesebb” *Anna Karenina*-fordítást Németh Lászlónak (1951) tulajdonították, annak minden nyelvi, stiláris és lingvo-kulturális hiányossága ellenére.¹⁶ Hetven év elteltével a regény Gy. Horváth László átültetésében jelent meg újra.¹⁷ Az általunk fentebb hangsúlyozott transzplantálási szempont itt is érvényesült: a műfordító nem szépítette meg Tolsztoj monologikus stílusát, nem keresett szinonimákat, hanem ugyanúgy használta az eredetiben ismétlődő szavakat. Goretity József kiemeli a munka pozitívumait, jelesül az olvashatóságát, illetve a jó megoldásokat, mint amilyen a mű nyitómondata vagy a nevekben és a címben végrehajtott lágyítás, az állatnevek vagy a hangsúlyos szöveghelyek frappánsabb magyarítása, a modoros nyelvi fordulatok kiiktatása.¹⁸ A *Háború és béke* kapcsán említett hibák azonban előfordulnak itt is (idegenül hangzó szófordulatok vö. „megképzett előtte”, „látni való volt”, akárcsak a helytelen szórend: „akarsz bemenni”).

¹⁵ Ezt a kegyelem ajándékként értelmezi: Kovács Árpád, *Test és karizma az Anna Karenina című regényben = Szenvedélyek, formák, vallomások: Írások Szávai János 80. születésnapjára*, szerk. BENGI László et al., Pozsony, Kalligram, 2020, 160–176.

¹⁶ ALBERT Sándor, *Az Anna Karenina magyar fordításairól*, *Fordítástudomány*, 2012/2, 80–92.

¹⁷ LEV TOLSZTOJ, *Anna Karenina*, ford. Gy. HORVÁTH László, Budapest, Európa, 2021.

¹⁸ GORETITY József, *Végre, KareNYina! (Gondolatok az újrafordításról az új magyar Anna Karenina apropóján)*, *Alföld*, 2022/8, 66–74.

A tolsztoji szövegekörnyezetben zavaróan hat a korábbi magyar diáknyelvet idéző (vö. „csihipuhit”, „patáliát”, „ez már döfi”, „flörtölő”), vagy a nem az arisztokrácia által preferált jövevényszavak és szófordulatok használata („vacillált”, „kapacitálta”). A műfordító helyesen írta át az orosz neveket, mégis az apai nevek esetében (például a „Szergej Alekszeics”-ben) a kiejtés miatt egy „j” az „ics” előtt talán kiemelte volna az orosz „i” lágyságát. Még egyszer leszögezem azonban, hogy mindez semmit sem von le a Tolsztoj-regények Gy. Horváth-féle új fordításainak értékéből.

A következő olvasmányom tőle a *Feltámadás* új magyar fordítása lesz, amely nemrég jelent meg és egy más szerkesztésű orosz változat átültetése.¹⁹ A regény a büntett elkövetése utáni ítélet és bűnhődés témáját a hagyományos kiadásoktól és bemutatásoktól merőben eltérő szempontból boncolgatja. Továbbra is didaktikus műről beszélünk, amely folyton erkölcsi, társadalmi és filozófiai tanulságokat közvetít, ugyanakkor az író többi nagy alkotásához fogható, nem kevésbé irodalmi és valóban poétikus szövegrészeket is tartalmaz. Ezért fontos, hogy Gy. Horváth László már alkalmazhatta az újabb történeti kutatások eredményeit.²⁰ A korszerűbb értelmezések beépítése a műfordításba ugyanis még érdekesebbé és forgathatóbbá teszi a regényt, és új olvasatot kínál a magyar befogadók számára.

MOLNÁR ANGELIKA

egyetemi docens

Debreceni Egyetem, Szlavisztikai Intézet

molnar.angelika@arts.unideb.hu

The Specific Nature of Tolstoy's Texts by Translations:

The Problems of Tolstoy Translations Based on the Differences between Russian and Hungarian

Abstract: In the following essay I discuss the linguistic-cultural aspects and editorial problems of the new translations of Leo Tolstoy's certain works which determine the interpretation of *A Prisoner of the Caucasus*, *After the Ball*, *The Sevastopol Sketches*, *Russian Books of Reading*, *War and Peace*, *Anna Karenina*. The literary translation course launched for master's students at the Institute of Slavic Studies of the University of Debrecen, the Center for Russian Language, and Regional Linguistic Studies of Leo Tolstoy Tula State Pedagogical University have been cooperating for several years in the project *Language Poetics of Leo Tolstoy's Works*. An

¹⁹ Vö. Л. Н. ТОЛСТОЙ, *Воскресение* = *Полное собрание сочинений Л.Н. Толстого в 90 томах*, Т. 32, Москва, Художественная литература, 1936; Л. Н. ТОЛСТОЙ, *Воскресение*, Санкт-Петербург, Азбука, 2013; Lev TOLSTOJ, *Feltámadás*, ford. Gy. HORVÁTH László, Budapest, 21. Század Kiadó, 2023.

²⁰ GYÜRKY Katalin, „Tolsztoj műveiben csak dúskálni lehet” (*Beszélgetés Gy. Horváth Lászlóval a Feltámadás újrafordításáról*). <https://1749.hu/flow/interju/tolsztoj-muveiben-csak-duskalni-lehet-beszelgetes-gy-horvath-laszloval-a-feltamadas-cimu-tolsztoj-regeny-ujraforditasarol.html>

important place among the various areas of the project is occupied by the linguistic commentary of the writer's classical texts, which aims to make them accessible to today's young readers. The problems of Tolstoy translations based on the specific nature of his texts and the differences between Russian and Hungarian are demonstrated through the examples analyzed in this project.

Keywords: Tolstoy, translations, linguistic-cultural comments, reinterpretations

DOI: [10.37415/studia/2024/1-2/98-113](https://doi.org/10.37415/studia/2024/1-2/98-113).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)